

МОДАЛЬНА МОДИФІКАЦІЯ РЕЧЕНЬ ІЗ КАТЕГОРІЙНИМ ЗНАЧЕННЯМ СПОНУКАЛЬНОСТІ (НА МАТЕРІАЛІ ТВОРІВ Т. Г. ШЕВЧЕНКА)

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. Соціальні комунікації. Випуск 1 (31).

Костусяк Н. Модальна модифікація речень із категорійним значенням спонукальності (на матеріалі творів Т. Шевченка); 14 стор.; кількість бібліографічних джерел – 6; мова – українська.

Анотація. У статті досліджено спонукально марковані реченнєві побудови, описано граему спонукальної модальності, що структурує дві категорії – морфологічну модальність та синтаксичну модальність, схарактеризовано семантичні вияви й сукупність формальних засобів експлікації модального значення власне-спонукальності та контамінованого спонукально-бажаного значення. Теоретичне дослідження побудовано на матеріалі творів Т. Г. Шевченка.

Ключові слова: спонукальна модальність, наказовий спосіб, спонукальний спосіб, кличний відмінок, інфінітив, категорія часу дієслова, предикат.

Постановка наукової проблеми та її значення. Специфіку сучасної лінгвоукраїністики визначає низка диференційних ознак, з-поміж яких домінує тяжіння новітніх граматичних студій до опису функційно-комунікативних особливостей одиниць і категорій та зміщення акцентів на динамічні аспекти мови. Такі додаткові виміри уточнюють і доповнюють традиційні підходи до вивчення різноманітних граматичних явищ, уможливають їхній розгляд із нових методологічних позицій. Відповідно до зазначених аспектів докладнішої інтерпретації й усебічного дослідження потребують реченнєві побудови з модальним спонукальним значенням. Категорія модальності загалом та спонукальна модальність зокрема неодноразово були об'єктом наукового опису, але попри їхнє виразне комунікативне спрямування лінгвісти переважно характеризували вказані мовні величини абстраговано від мовця та мовлення, що певною мірою послаблювало теоретичну вартість лінгвістичних студій. Крім того, джерельною базою дослідження слугували зазвичай тексти різних письменників, натомість перспективнішим убачаємо вивчення спонукальної модальності на матеріалі творів одного автора. Такий підхід уможливить не тільки повний і всебічний опис структурно-семантичної організації синтаксичних одиниць із категорійним спонукальним значенням, їхніх змістових та формальних параметрів, функційних виявів, а й дасть змогу з'ясувати стилістичну роль розгляданих конструкцій. У нашій статті корпус дослідницького матеріалу становлять поетичні твори Т. Г. Шевченка. Незважаючи на наявність значної кількості лінгвістичних праць, які відбивають різні аспекти вивчення творчості найславнішого українського поета, вони не охоплюють абсолютно всіх проблем. Крім того, сучасний розвиток науки про мову дає

змогу наголосити на нових класифікаційних засадах опису досить масштабного й багатогранного доробку відомого українського митця. Усе це засвідчує, що порушені в статті питання належать до **актуальних** і дискусійних, а отже, потребують докладного дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У світовій лінгвістиці проблему опису категорії модальності пов'язують передусім із працями Ш. Баллі. Пізніше його ідеї плідно розвивали О. В. Бондарко, Г. О. Золотова, В. З. Панфілов, В. М. Бондаренко, Г. В. Колшанський, В. Г. Гак, В. Б. Касевич, В. О. Плунгян, Г. П. Немець та ін. Помітне зростання уваги до загальнотеоретичних питань модальності, зокрема й спонукальної, простежуємо в студіях таких українських дослідників, як О. С. Мельничук, І. Р. Вихованець, А. П. Загнітко, Л. О. Кадомцева, А. П. Грищенко, Н. В. Гуїванюк, В. М. Ткачук, В. Д. Шинкарук та ін. Функційно-категорійний підхід і зорієнтованість на комунікативно-прагматичні параметри стали підґрунтям того, що модальність стали вважати міжрівневою надкатегорією, у класифікаційній сітці якої перебувають граемно членовані категорії морфологічної, синтаксичної та лексико-граматичної модальностей [3, с. 291-356]. З-поміж низки граем зазначеної категорійної величини докладного вивчення потребує спонукальна модальність, пов'язана не тільки з традиційно виділюваною синтаксичною модальністю, а й із морфологічною.

Мета й завдання статті. Мета статті – цілісне, системне дослідження спонукальної модальності як граеми, що виступає складником двох категорій – морфологічної модальності та синтаксичної модальності. Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання таких **завдань**: 1) визначити диференційні ознаки спонукальної модальності, проаналізувавши її як граему категорії морфологічної модальності; 2) з'ясувати специфіку

спонукальної модальності, що структурує категорію синтаксичної модальності; 3) окреслити діапазон семантичних і формальних різновидів предикатних компонентів, які функціонують у спонукально маркованих реченнях; 4) дослідити семантичні та стилістичні ознаки репрезентантів предметної зони апеляції; 5) схарактеризувати засоби реалізації спонукально-бажаної синтаксичної модальності, засвідчені в поетичних творах Т. Г. Шевченка.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Пошук шляхів найпродуктивнішого вивчення спонукальної модальності дає підстави аналізувати її як граему, що структурує категорії морфологічної та синтаксичної модальностей. Оскільки вияв морфологічної модальності пов'язуємо зі спрямованим у комунікативний синтаксис способом дієслова, основне призначення граем якого полягає в маркуванні модальних значень, то головним формальним репрезентантом спонукальної модальності вважаємо дієслова спонукального способу. Крім плану вираження, розглядає мовні одиниці притаманний план змісту, зокрема вказівка на ірреальну бажану дію. Варто наголосити, що в сучасній українській мові носіями такого значення виступають три граеми морфологічної модальності – наказова, спонукальна й бажальна, які корелюють зі способовими граемами дієслова й указують на різний ступінь апелятивності. З огляду на неоднаковий вияв волевиявлення та його нейтралізацію вирізняємо спонукальну модальність, що посідає проміжне місце між наказовою модальністю як носієм чітко вираженого апелятивного значення та бажальною модальністю з нівельованою семантикою волевиявлення. Спонукальна морфологічна модальність маркує послаблене апелятивне значення й має специфічні формальні репрезентанти, дещо відмінні від наказової, пор.: *Доле моя, доле! де тебе шукать? Вернися до мене, до моєї хати...* [6, с. 26] і *Доле моя, доле! де тебе шукать? Вернулася б до мене, до моєї хати.* У трансформованому реченні спонукальну семантику моделює дієслово, формально співвідносне з умовним способом, проте тут домінує не умовна семантика, а пом'якшена наказовість. Крім того, сферу функційного вияву дієслів умовного способу переважно становлять складнопідрядні речення, натомість уживання спонукального способу пов'язане з простими конструкціями. У поетичних творах Т. Г. Шевченка морфологічну спонукальну модальність експлікують також аналітичні компоненти, які становлять контамінацію умовного й наказового способів, зокрема частки *хай (нехай)* та *би (б)*, наприклад: *Злая доля, може, по тім боці плаче, – Сироту усюди люде осміють. Нехай би сміялись, та там море грає...* [6, с. 26].

Докладне дослідження поетичного доробку Т. Г. Шевченка засвідчує, що, крім морфологічного вияву спонукальної модальності, простежити

закономірність мовленнєвої реалізації реченнєвих побудов із зазначеним категорійним змістом дає змогу категорія синтаксичної модальності, у формальній спеціалізації якої також важливу роль відіграє комплекс різноманітних мовних засобів вираження, передовсім способових форм дієслова. За такої умови простежуємо певну взаємодію граем спонукальної морфологічної та синтаксичної модальності. Однак попри їхню спільність і наявність ознак взаємного нашарування, обсяг названих категорій різний. Ієрархічно складнішою виступає синтаксична модальність. Слушну думку з цього приводу висловлює В. Г. Гак: “Синтаксична категорія модальності ширша від морфологічної категорії способу дієслова. Вона різноманітніша щодо форм вияву й гама виражених нею значень” [1, с. 58-59]. Близькими вважаємо й міркування А. П. Грищенка: “...Діапазон модальних значень речення ширший порівняно з тими семантичними ознаками, які імпліцитно виражаються дієслівними формами способу” [2, с. 19].

Виразний комунікативний акцент, важливий за розгляду морфологічної спонукальної модальності, ще більшою мірою домінує за визначення категорійної сутності синтаксичної спонукальної модальності. Маркуючи різноманітні акти мовлення, зазначена категорійна величина виступає репрезентантом низки комунікативно-прагматичних параметрів, а також семантичних і формальних показників. Структури із семантикою волевиявлення моделюють намір мовця спонукати співрозмовника до виконання наказів, з одного боку, та прохання – з іншого, відповідно до чого варто розмежувати власне-спонукальне категорійне значення та контаміноване спонукально-бажане значення. Власне-спонукальна модальна семантика передбачає орієнтацію на адресанта, що називає спонукальну дію, та адресата, який, сприйнявши інформацію мовця, у майбутньому повинен реалізувати цю дію. Морфологічними репрезентантами предиката в аналізованих конструкціях виступають насамперед дієслова наказового способу чи їхні функційні еквіваленти. Зважаючи на особливості комунікативно-інтенційного змісту та семантико-синтаксичну спеціалізацію, вирізняємо такі різновиди предикатних компонентів, засвідчених у поезії Т. Г. Шевченка: 1) предикати власне-дії: *Місяченьку! Наш голубоньку! <...> Посвіти нам...* [6, с. 16]; *Умивай же біле личко Дрібними сльозами, Бо вернулись москалики Іншими шляхами* [6, с. 30]; *“Грай же, море!” – заспівали, – Запінились хвилі* [6, с. 63]; 2) предикати локативної дії: *Місяченьку! Наш голубоньку! <...> Ходи до нас вечеряти...* [6, с. 16]; *Тоді, хвиле, неси з милим, Куди вітер віє!* [6, с. 20]; *Доню моя, доню моя, Дитя моє любе! Іди од нас...* [6, с. 32]; 3) предикати процесу: *Сидіть, діти, у запечку, А я з журби та до шинку...* [6, с. 48]; *Само серце знає, Кого любить... Нехай в'яне, Поки закопають!* [6, с. 54-55]; *Рости, рости, тополенько, Все вгору та вгору! Рости*

тонка та висока, До самої хмари... [6, с. 58]; *Бери ж їх, лети Та по всьому небу орду розпусти. Нехай чорніє, червоніє...* [6, с. 209]; 4) предикати стану: *Люби ж собі, моє серце, Люби, кого знаси...* [6, с. 22]; *Кохайтесь, чорнобриві, Та не з москалями...* [6, с. 22]; *Кохайтесь ж, любіться, Як серденько знає* [6, с. 55]; 5) предикати якості: *Иди, доню, найди її, Найди, привітайся, Будь щаслива в чужих людях, До нас не вертайся!* [6, с. 31]; *Возьміть срібло-золото Та будьте багаті, А я візьму сльози – Лихо виливати...* [6, с. 34].

У досліджуваних творах компонентам, які структурують реченнєві побудови власне-спонукальної модальності, притаманні відповідні морфологічні форми експлікації. З-поміж них найуживаніші предикатні синтаксиси в другій особі однини та множини: *Мій ти друже, Моя ти лобо! Не хрестись, І не кленись, і не молись Нікому в світі!* [6, с. 575]; *Святий, огненний господине! Спалив єси луги, степи, Спалив і князя, і дружину. Спали мене на самоті! Або не грій і не світи...* [6, с. 571]; *О мій Словутицю Преславний! Моє ти ладо принеси...* [6, с. 570]; *Воскресни, мамо! І вернися В світлицю-хату; опочий...* [6, с. 564]; *Молітьесь богові одному, Молітьесь правді на землі, А більше на землі нікому Не поклонітьесь* [6, с. 523]; *Як умру, то поховайте Мене на могилі... <...> Поховайте та вставляйте, Кайдани порвіть І вражою злою кров'ю Волю окропите* [6, с. 308]; *Не дуріть самі себе, Учїтьесь, читайте, І чужому научайтесь, Йї свого не цурайтесь...* [6, с. 293]; *Борїтеся – поборете, Вам бог помагає!* [6, с. 284]; *Молїте господа, дівчата...* [6, с. 502]; *Обнімітьє ж, брати мої, Молю вас, благаю!* [6, с. 294]. На особливу увагу заслуговують ужиті в поезії Т. Г. Шевченка предикати, марковані дієсловами наказового способу разом із часткою *-бо*, що певною мірою модифікує семантику дієслівної форми, зокрема пом'якшує значення наказу, часто надає відтінку інтимності та фамільярності, наприклад: *Скажи-бо, Степане, Хїба й справді не сестра я?* [6, с. 241]; *Пусти мене! Бачиш, Який добрий! Та пусти-бо!* [6, с. 241].

Як засвідчує джерельна база, специфіку реченнєвих побудов власне-спонукальної модальності визначає наявність адресата мовлення – потенційного суб'єкта дії, вираженого кличним відмінком, що на формально-синтаксичному рівні перебуває з присудком у двобічному предикативному зв'язку. На відміну від традиційної теорії, згідно з якою звертання позбавлене синтаксичної ролі, значна частина прибічників новітньої функційно-категорійної граматики вважає компонент у кличному відмінку своєрідним доповненням до основних засобів вираження підметової позиції. Така думка превалює в лінгвістичних студіях І. Р. Вихованця, М. С. Скаба, А. П. Загнітка, О. Г. Межова та ін. Конструкції з граменою кличного та імперативними одиницями засвідчують, що в них наявні типові для предикативного зв'язку

елементи форми координації. “Тут дієслівні присудки у формі другої особи наказового способу вимагають другоособового з функціонального погляду кличного відмінка іменників, а підмет (кличний відмінок) підпорядковує присудок формою числа” [4, с. 195], пор.: *Дїду, серце, голубчику, Заграй яку-небудь* [6, с. 133] і *Прозріте, люди, день настав!* [6, с. 226]. Проте за деяких контекстуальних умов у поетичних творах Т. Г. Шевченка простежуємо часткове порушення форм координації, пор.: *Молітьесь, діти!* [6, с. 94]; *Брати мої, не поклонітьесь* [6, с. 526]; *“Тепер скажіте, християни, Хто отруїв його?”* [6, с. 504] і *Не плachte, братія...* [6, с. 95]; *Молітьесь, братія!* [6, с. 526]. Позиційна структура речень другого різновиду засвідчує наявність присудка, вираженого формою множини наказового способу, та підмета, маркованого кличним відмінком однини. Із категорією числа пов'язані й інші трансформації предикатних синтаксисів. Зокрема в конструкції *Затопили, закричали: “Карай ляха знову!”* [6, с. 119] дієслово в другій особі однини семантично співвідносне з дієсловом першої особи множини, пор.: *Затопили, закричали: “Караймо ляха знову!”*. Такі особово-числові зміни дають змогу авторові зацентувати увагу на узагальненому значенні волевиявлення, важливості дії, її невідкладності й увиразнюють враження, почуттєвий стан оповідача. Категоричність наказу передають інфінітиви, співвідносні з дієсловами наказового способу другої особи множини: *А де Лейба? Ще його немає? Найти (= найдіть) його та повісити (= повісьте)* [6, с. 114];

Крім формально-синтаксичної спеціалізації субстантивів у кличному відмінку, варто звернути увагу на стилістичні та семантичні ознаки розгладаних мовних одиниць. Специфіку поетичного мовлення Т. Г. Шевченка визначає наявність у спонукально маркованих реченнєвих побудовах іменникових дериватів, яким притаманна емоційно-оцінна конотація: *Стережітьесь, дівчаточка, Сміяйтесь з нерівні, Щоб не було і вам того, Що тій татарівні!* [6, с. 401]; *Не розпитуї, бабусенько, Що було зо мною* [6, с. 115]; *...Ходїмо, доненько* [6, с. 547]. Інтимність і мотиви спілкування, а також інтенцію мовця великою мірою увиразнюють двокомпонентні вокативні одиниці, ускладнені займенниковими чи прикметниковими епітетами: *Прости мене, мій синочку!* [6, с. 282]; *Ходїмо ж, доленько моя!* [6, с. 533]; *Ти, жовтенький пісок, Нагодуй моїх діток; І скупай, і сповий, І собою укрій!* [6, с. 270]. Помітну активність у поезії Т. Г. Шевченка, зокрема в реченнєвих структурах власне-спонукальної модальності, виявляють субстантиви на позначення назв істот, а саме: а) різних за віком людей загалом, а також знайомих чи близьких авторові, виражених іменниками – загальними назвами: *Що ж діяти? Навчїть мене, люде...* [6, с. 476]; *Хрецені люде, допоможіте!* [6, с. 416]; *Навчїть мене, люде добрі, А то одурїю*

[6, с. 389]; *А шануйте, чтіте, Поважайте його, діти, Бо то батько сивий!* [6, с. 469]; *Слухайте ж, дівчата, Та кайтеся...* [6, с. 134]; *Ось слухай же, мій голубе, Мій орле-козаче!* [6, с. 370]; *Прокинься, кумо, пробудись Та кругом себе подивись...* [6, с. 587]; *Моя ти люблю!* *Усміхнись, І вольную святую душу, І руку вольную, мій друже, Полай мені* [6, с. 575]; *...а ти тут, моя любко, погуляй собі тихенько та завітчайся* [6, с. 471]. Зрідка цю лексико-семантичну групу структурують вокативні одиниці – власні назви: *Ходім, Маріє, повинчаймось...* [6, с. 549]; *Вийди, Катре, з хати...* [6, с. 282]; *Іди, Петре, в Межигор'я Молитися богу* [6, с. 457]; *“Оставайся, Степаночку”...* [6, с. 249]; *Схаменись, Амонє, брате мій лукавий!* [6, с. 395]; б) осіб за родинними стосунками: *Прости мене, моя мати!* [6, с. 431]; *Не плач, мамо, не розпитай Мої довгі коси...* [6, с. 396]; *Одай мене, моя мамо, та не за старого...* [6, с. 137]; *Тату! ідіть сюда, Ідіть подивітєсь* [6, с. 248]; *Доню, не журиєсь!* [6, с. 555]; *Пливи, пливи, моя доню, Дніпром за водою* [6, с. 311]; *Отак нам довелось йти Ще малечку колючу ниву! Молиєся, сестро! будем живі, то бог поможе перейти* [6, с. 542]; *Сину мій, сину, не клени тата, Не пом'яни. Мене, прокляту, я твоя мати, Мене клени* [6, с. 440]; в) людей за національністю: *Возьміть до себе І мене, цигане* [6, с. 323]; *Прокиньтєсь, чехи...* [6, с. 228]; г) людей за соціальним станом, службовими обов'язками, родом діяльності: *Не плачте, сироти, вдовиці...* [6, с. 572]; *Благослови, отамане, Байдаки спускати...* [6, с. 246]; *Благослови, отамане, Коло села стати* [6, с. 220]; *Спи, гетьмане, поки встане Правда на сім світі* [6, с. 198]; *Граї, кобзарю!* [6, с. 114]; г) до Бога: *Встань же, боже, – твою славу Гордий зневажає* [6, с. 300]; *Подай же нам, всецедрий боже!* [6, с. 574]; *Мені ж, мій боже, на землі Подай любов, сердечний рай!* [6, с. 567]; *Боже милий, Зжалься, боже милий* [6, с. 215]; *Мій боже милий, Даруй словам святую силу...* [6, с. 412]; *Веселий рай Пошли їй, господи, подай!* [6, с. 540]; *Мені ж, о господи, подай Любити правду на землі І друга щирого пошли!* [6, с. 568]; *Трудящим людям, всеблагий, На їх окраденій землі Свою ти силу ниспошли* [6, с. 567]; д) осіб, до яких автор ставиться вороже, недоброчливо: *“Гляньте, вороги! Подивітєсь!”* [6, с. 477]; *Смієся, лютий враже!* [6, с. 60]; *Схаменітєсь, недолуди, Діти юродиві!* [6, с. 288]; *Помагайте, недолудки, Матір катувати* [6, с. 194]; *Веселиєся, лютий кате, Проклятий! Проклятий!* [6, с. 216]; *Шануйтеєся ж, вражі ляхи, Скажені собаки...* [6, с. 91]; е) метонімічних адресатів, значення яких експлікує контекст. Часто непрямі номінації письменник використовує, звертаючись до себе. В ідіолекті Т. Г. Шевченка роль семантично трансформованих мовних одиниць, що репрезентують перехід назв неістот до назв істот, виконують лексеми *серце, цвіт*: *Усміхнися, моє серце, Тихесенько-тихо...* [6, с. 408]; *Ти сирота,*

нема нікого, Опріче праведного бога. Молиєся ж, серце, помолюєся І я з тобою [6, с. 512]; *Рости, рости, моя пташко, Мій маковий цвіте, Розвивайся, поки твоє Серце не розбите...* [6, с. 304]; є) тварин, птахів: *“Скажи, коню, до кого це Ви так нагло гнались?”* [6, с. 567]; *“Неси, коню!”* [6, с. 106]; *Ой полетіть, гайворони, Мої сизокрилі, До батечка та скажіте, Щоб службу служили...* [6, с. 436]; *Плавай, плавай, лебедонько, По синьому морю...* [6, с. 58].

У поезії Т. Г. Шевченка, крім назв істот, у вокативній сфері спонукальних речень засвідчені комунікативні метафори, дериваційною базою яких слугують іменники – назви неістот. Варто наголосити, що в них значною мірою нівельована функція адресування мовлення. Розглядані мовні одиниці відповідно до їхньої значеннєвої спеціалізації об'єднуємо в такі групи: а) самостійно вжиті іменники чи субстантиви із залежними компонентами, що структурують лексико-семантичне поле 'поетична творчість': *Розвернися ж на всі боки, Ниво-десятино! Та посійся не словами, А розумом, ниво!* [6, с. 577]; *Розвернися ж, розстелиєся ж, Убогая ниво!!!* [6, 578]; *Виливайся ж, словосльози...* [6, с. 75]; б) персоніфіковані іменники як художні засоби творення образів долі, дум: *Іди ж, доле, за журбою...* [6, с. 112]; *Навчи ж мене, моя доле, Гуляти навчи* [6, с. 220]; *Лети ж, моя думо, моя люта муко, Забери з собою всі лиха, всі зла...* [6, с. 208]; *Думи мої, думи мої, Ви мої єдині, Не кидайте хоч ви мене При лихій годині* [6, с. 340]; в) субстантиви на позначення явищ природи, астрологічних понять: *Удар, громе, над тим домом, Над тим божим, де мремо ми...* [6, с. 572]; *Ой повій, вітре, через море Та з Великого Лугу...* [6, с. 176]; *Ні, не дави, туманочку!* [6, с. 269]; *Зоре моя вечірняя, Зійди над горою...* [6, с. 341]; г) іменники – загальні та власні назви географічних об'єктів: *Ой заграй, заграй, синеньке море...* [6, с. 175]; *Гай, гай! море, грай, Реви, скелі ламай!* [6, с. 175]; *Граї же, море, мовчіть, гори!* [6, с. 46]; *“Дністріє, водо каламутна, Винеси на волю!”...* [6, с. 420]; *Не буди, Босфоре: буде тобі горе...* [6, с. 176]; *Плач, Україно!* [6, с. 217]; *Привітай же, моя ненько, Моя Україно, Моїх діток нерозумних, Як свою дитину* [6, с. 51]; *Спи, Чигирине, Нехай гинуть у ворога діти* [6, с. 196]; г) лексеми на позначення назв рослин, конкретних предметів: *Подивися, тополенько...* [6, с. 59]; *Бий, дзвоне, бий, Хмару розбий...* [6, с. 416]; *Послужи, моя ти зброе, Молодій ще силі, Послужи йому так щиро, Як мені служила!* [6, с. 242].

Схарактеризовані реченнєві побудови, що структурують дієслівні предикати наказового способу в другій особі однини й множини та субстантиви в кличному відмінку, становлять найуживаніший різновид конструкцій власне-спонукальної модальності. Водночас варто зосередити увагу й на інших синтаксичних одиницях із категорійним значенням волевиявлення, засвідчених у поетичних

творах Т. Г. Шевченка. Ознакою периферійності позначені речення з предикатною синтаксею в першій особі множини, з-поміж яких найчастіше функціонує лексема *ходімо* (*ходім*). Специфіка цієї форми полягає в тому, що вона маркує дію, яку потенційно виконуватиме не тільки адресат (адресати), а й сам мовець. З огляду на таку семантичну спеціалізацію предметна частина апеляції, представлена графемою кличного, у цих структурах зазвичай має імпліцитний вияв. Лише зрідка в аналізованих творах Т. Г. Шевченка суб'єктний компонент не зазнає редукції. Пор.: *Поки огонь не захолюнув, Ходімо* *лучче до Харона...* [6, с. 590]; *Чи чуєш? щось плаче За ворітьми... мов дитина! Побіжім* *лиш!* [6, с. 273] і *"Ходімо, куме, в піраміду, Засвітим світло"* [6, с. 588]; *"Ходімо, серце, погулять! Ходім, Петрусю, в сад, в палати"* [6, с. 500]; *Ходім, батьки-отамани, У Фастов в неділю...* [6, с. 434]; *Мариночко, ходімо спать!* [6, с. 416]; *"А що ж, – каже, – возьмім, Насте". "Возьмімо, Трохиме"...* [6, с. 273]; *Сядьмо, хлопче* [6, с. 133].

Послаблення категоричності спонукування характерне для речень із дієслівними предикатами в третій особі однини та множини. Маркуючи синкретизм значень волевиявлення й бажання, вони позначають дію, виконавцями якої виступають особи, що не беруть участі в розмові. Зазначена семантична спеціалізація слугує основою для зарахування їх до сфери конструкцій зі спонукально-бажаним значенням. У суб'єктній сфері таких синтаксичних одиниць засвідчені іменники в називному відмінку. Наприклад: *Нехай погуляють мої козаки!* [6, с. 122]; *...нехай бачать сини і внуки, що батьки їх помилялись...* [6, с. 129]; *...Нехай Москва знає, Що гетьмана Дорошенка На світі немає* [6, с. 457]; *Нехай люде не здивують, Як я, мамо, потанцюю* [6, с. 448]; *Не мені тепер, старому, Булаву носити. Нехай носить Наливайко Козакам на славу...* [6, с. 444]; *...а люд навесний Нехай скаженіє...* [6, с. 221]; *Нехай же вітер все розносить На неокраєнім крилі. Нехай же серце плаче, просить Святої правди на землі* [6, с. 195]. Зважаючи на поданий ілюстративний матеріал, констатуємо, що ознакові слова вказаного різновиду мають аналітичну форму вираження.

За спостереженнями В. М. Русанівського, аналітична форма притаманна ще й першій особі однини, яку утворюють частки *хай*, *нехай* та дієслова майбутнього часу [5, с. 387–388]. Проте тут чіткіше виявлене значення наміру, а не наказовості: *Заграй мені, дуднику, На дуду, Нехай своє лишенько Забуду* [6, с. 447]; *Утні, батьку, орел сизий! Нехай я заплачу, Нехай свою Україну Я ще раз побачу, Нехай ще раз послухаю, Як те море грає...* [6, с. 61].

З-поміж предикатних компонентів, що формують речення спонукально-бажаної модальності, варто вирізнити ще низку дієслівних форм:

1) дієслова спонукального способу: *Нехай вони б поховали, А то я ховаю* [6, с. 124]; 2) дієслова теперішнього та майбутнього часу, що корелюють із предикатами наказового способу першої особи множини: *...Ідем (= їдьмо) різать, палить, Братів визволяти* [6, с. 176]; *Ану, заспіваєм (=заспіваймо)! Проби ради... Та цур йому! Лучче полягаєм (= полягаймо) Та виспимось (= виспимось). День великий. Ще будем співати* [6, с. 265]; *Ще раз вип'ю! Пийте, діти! Вип'єм (= випиймо), Гонто, брате!* [6, с. 108]; *Отак! так! добре, хлопці! Ушкваримо (= ушквармо)!* [6, с. 92].

До вторинних синтаксичних форм вираження спонукальної модальності належать речення з неverbалізованим волюнтаривним компонентом. За такої умови спостерігаємо ускладнення основної буттєвої семантики нашаруванням додаткового значення волевиявлення. У сучасній українській літературній мові спонукальні висловлення, маркування яких не пов'язане з дієслівною категорією способу, позначають наказ, команду, попередження, застереження тощо й мають специфічний формальний вияв. У цій функції засвідчені: 1) іменники в родовому відмінку (зрідка в поєднанні з прийменником): *"Горілки! Меду! Де отаман?"* [6, с. 402]; *Світла, діти!* [6, с. 114]; *"Кари ляхам, кари!"* [6, с. 121]; *Муки ляхам, муки!* [6, с. 100]; *Огню, діти! дьогтю, клоччя!* [6, с. 114]; *Чуєш, охрещений? Могоричу!* [6, с. 77]; *"Добре, добре! Ну, до танців, До танців, кобзарю!"* [6, с. 109]; 2) субстантиви, репрезентовані прийменниково-відмінковою формою знахідного: *"Ануге, хлоп'ята, На байдаки!"* [6, с. 63]; *"Ну, хлопці, в дорогу!"* [6, с. 106]; *Уліс, хлопці! вже світає...* [6, с. 103]; 3) безприйменникові та прийменникові форми орудного відмінка іменників та займенників: *"Лжеєш, іудо! нагаями!"* [6, с. 76]; *Галайдо, за мною!* [6, с. 106]; 4) іменники в кличному відмінку, які структурують односкладні вокативні речення з імпліцитно вираженим спонукуванням особи: *Оксана! Оксано! Де ти?* [6, с. 108]; 5) прислівники: *Які груші уродили! Збивайте, хлоп'ята! Швидче! швидче!* [6, с. 106]; 6) спонукальні частки та вигуки: *Годі-бо вже, годі! Незабаром батько прийде...* [6, с. 468]; *Огонь заклоунвся вже, годі!* [6, с. 546]; *"Годі, годі! – кричить Гонто. – Годі, погасає"* [6, с. 114]; *"Ну, брате Максиме! Ушкваримо, мій голубе, Поки не загинем!"* [6, с. 109]; *"Ну, Гонто!" Цить лишень!* [6, с. 92]; *Гуляй, сину! нуге, діти!* [6, с. 99]; *"Айда в казарми! Айда в неволю"* [6, с. 371]; *Гайда, діти!* [6, с. 114]; *...гвалт! рятуйте!* [6, с. 78].

Висновки та перспективи подальшого дослідження. У сучасній українській мові носіями категорійного волюнтаривного значення виступає спонукальна модальність, засвідчена як складник двох категорій – морфологічної модальності та синтаксичної модальності. Докладне дослідження поетичних творів Т. Г. Шевченка дає змогу констатувати, що значно ширший функційний вияв притаманний

синтаксичній спонукальній модальності. Зорієнтованість на її змістову структуру, яка ґрунтується передовсім на вираженні наказів і прохань, уможливило розмежування значення власне-спонукальності та спонукально-бажаного значення. Обидва різновиди мають широкий спектр засобів експлікації – власне-дієслівних та вторинних невербалізованих форм. Вершинну роль відіграють імперативні форми дієслів другої особи

однини та множини, абсолютну периферію засобів мовного втілення становлять інфінітиви, дієслова теперішнього та майбутнього часу, невербалізовані компоненти. Зреалізований підхід до опису конструкцій спонукальної модальності перспективний для дослідження інших граем, що перебувають у класифікаційній сітці категорій морфологічної, синтаксичної та лексико-граматичної модальності.

Література

1. Гак В. Г. Теоретическая грамматика французского языка : синтаксис / В. Г. Гак. – [2-е изд., исправ. и доп.]. – М. : Высшая школа, 1986. – 221 с.
2. Грищенко А. П. Модальність і часова віднесеність як зовнішньо-синтаксичні ознаки речення / А. П. Грищенко // Синтаксис словосполучення і простого речення. – К. : Наук. думка, 1975. – С. 16-29.
3. Костусяк Н. М. Структура міжрівневих категорій сучасної української мови : [монографія] / Н. М. Костусяк. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2012. – 452 с.
4. Мірченко М. В. Структура синтаксичних категорій : [монографія] / М. В. Мірченко. – [2-е вид., переробл.]. – Луцьк : РВВ “Вежа” Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2004. – 392, [1] с.
5. Сучасна українська літературна мова : морфологія / [за заг. ред. І. К. Білодіда]. – К. : Наук. думка, 1969. – 583 с.
6. Шевченко Т. Г. Кобзар / Т. Г. Шевченко; вступ. ст. О. Гончара, прим. Л. Ф. Кодацької. – К. : Дніпро, 1982. – 647 с.

Наталія Костусяк

МОДАЛЬНАЯ МОДИФИКАЦИЯ ПРЕДЛОЖЕНИЙ С КАТЕГОРИАЛЬНЫМ ЗНАЧЕНИЕМ ПОБУДИТЕЛЬНОСТИ (НА МАТЕРИАЛЕ ПРОИЗВЕДЕНИЙ Т. Г. ШЕВЧЕНКО)

Аннотация. В статье исследуются побудительно маркированные предложения, анализируется граммема побудительной модальности, которая структурирует две категории – морфологическую модальность и синтаксическую модальность, характеризуются семантические проявления и совокупность формальных средств экспликации модального значения собственно-побудительности и побудительно-желаемого значения. Теоретическое исследование построено на материале произведений Т. Г. Шевченко.

Ключевые слова: побудительная модальность, повелительное наклонение, побудительное наклонение, звательный падеж, инфинитив, категория времени глагола, предикат.

N. Kostusyak

MODAL MODIFICATION OF THE SENTENCES WITH CATEGORICAL MEANING OF INCENTIVENESS (ON THE BASE OF THE T. SHEVCHENKO'S MATERIAL)

Summary. In the article the incentive labeled sentence constructions are investigated, a systematic description of grammeme of incentive modality is described. It structures two categories – the morphological and syntactic modality. Semantic expressions and a set of formal tools for explicating the modal value of self-incentive and contaminated incentive-desired value are characterized. Theoretical survey is based on the material of Shevchenko's works.

Key words: incentive modality, imperative, inductive mood, vocative, infinitive, the category of the verb, predicate.

Стаття надійшла до редакції 27.11.2013 р.

Костусяк Наталія Миколаївна – доктор філологічних наук, доцент, професор кафедри української мови Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.